

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕДИТНОЇ ПОВЕДІНКИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Казьмірова О. М.,

викладач кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У пропонованій статті зроблено уточнення понять «кредит» та «кредитна поведінка». Визначено фактори, які детермінують кредитну поведінку в сучасному суспільстві.

В предлагаемой статье сделано уточнение понятий «кредит» и «кредитное поведение». Определены факторы, которые детерминируют кредитное поведение в современном обществе.

The proposed article clarifies the concepts of “credit” and “credit behavior”. The factors determining credit behavior in a modern society are determined.

Ключові слова: кредит, фінансова поведінка, кредитна поведінка, кредитні відносини, борг, довіра.

Постановка проблеми. За сучасних умов соціально-економічного розвитку суспільства великої уваги заслуговує кредит та кредитна поведінка. Все більшої популярності серед населення країни набувають практики використання різних форм кредиту (банківський, комерційний, іпотечний, споживчий). Сьогодні кредитування є дієвим механізмом, що дає можливість задовольнити потреби населення на тому рівні доходу, який є на даний момент, без додаткових заощаджень. Так, придбання товарів тривалого користування стає реальним за умови використання кредиту. Відтермінування платежу є вигідною пропозицією для споживача кредитних послуг. Спочатку одержуємо товар або послугу та користуємось ними, а потім поступово сплачуємо вартість. Практики «життя в кредит» стають дедалі популярними та зумовлюють підвищений інтерес сучасних дослідників до кредитної поведінки та факторів впливу на неї. Особливої уваги заслуговує розгляд питання боргу та формування проблемної заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти кредиту та кредитної поведінки досліджували такі науковці, як О. Євтух [3], Д. Стребков [7], [11], А. Дикий [10], В. Леонов [6], Т. Кізіма [4], В. Кривошеєва [8], О. Шаманська [5] та інші.

Метою статті є дослідження сутності кредиту та кредитної поведінки; концептуалізація понять з позицій наявних соціально-економічних підходів; визначення факторів впливу на кредитну поведінку; класифікація споживачів кредитних послуг; окреслення причин виникнення проблемної заборгованості.

Виклад основного матеріалу. Перші фрагментарні уявлення про кредит представлені ще у працях давньогрецьких філософів. Системні ж дослідження кредиту припадають на кінець XVIII ст. Класичними концепціями, що характеризують кредит, є натуралістична та капіталотворча теорії. Представниками натуралістичної теорії (А. Сміт, Д. Рікардо, А. Вагнер, А. Маршал, К. Маркс та інші) кредит розглядався як засіб перерозподілу матеріальних цінностей у натуральній формі. Основоположники капіталотворчої теорії (Дж. Ло, Г. Маклеод, Й. Шумпетер, Дж. Кейнс та інші) порівнювали кредит з багатством та капіталом.

Якщо звернутись до походження поняття, то кредит в перекладі з латинської мови трактується у двох значеннях, а саме: як “creditum” – борг, позика та “credere” – вірити, довіряти. Відповідно до трактування походження терміну дослідження щодо сутності поняття мають різний характер. Неоднозначність трактування пояснюється тим, що одними дослідниками кредит трактується як боргові відносини, що засновані на принципах платності, строковості та зворотності, іншими кредит розглядається, як відносини, що будуються на довірчо-відповідальній основі.

В сучасній науці більшість дослідників кредит розглядають як відносини між кредитором і позичальником, що виникають у зв'язку з отриманням позики в грошовій або натуральній формі, яка надається за договором в тимчасове користування.

В. Сидоренко зазначив, що часто кредит розглядається як економічна категорія, економічний інститут, довіра, позика, угода, функція, економічна угода тощо. Саме це свідчить про різноманітність поглядів щодо визначення сутності кредиту [1, с. 25].

Вивченню проблем кредиту та кредитної поведінки присвячено багато праць науковців, але більшість з них акцентує увагу на суто економічних характеристиках, не приділяючи уваги його соціальної ролі.

Г. Андрущенко зазначила, що «завдяки довірі, вкладеній у кредит, його часто продовжують оцінювати високо навіть тоді, коли є вагомі причини думати інакше. У такий спосіб довіру до особистих властивостей змішують з довірою до кредитоспроможності особистості чи фірми. Такий тип відносин, як кредитні відносини, має велике значення для розуміння сутності довіри» [2, с. 8]. Автор акцентує увагу на чиннику довіри як запоруки ефективних взаємовідносин між кредитором і позичальником.

Щоб охарактеризувати та дослідити сутність будь-якого явища доцільно розглядати його функції. Сучасна наука виділяє такі функції: перерозподільну, контрольну, емісійну. Завдяки перерозподільній функції тимчасово вільні кошти переходять від одних суб'єктів господарювання до інших. Відбувається перерозподіл коштів на пріоритетні галузі економіки. Часто відбувається розширення виробництва завдяки залученню кредиту. Завдяки цій функції простежується модернізація виробництва, збільшення прибутку та позитивний вплив на економіку в цілому. Контрольна функція дозволяє дотримуватись принципів кредитування суб'єктами кредитних відносин. Емісійна функція полягає в заміні готівковими безготівкових операцій.

О. Євтух зазначає, що кредит по своїй суті є соціально-економічним явищем. Проаналізувавши кредит з різних точок зору, він переконливо доводить, що кредиту притаманні як економічні, так і соціальні характеристики. Також він зазначив, що кредитні відносини мають базуватись на основі довіри, саме за принципом «довіра-відповідальність», що має соціальні характеристики [3, с. 46]. Сформулював соціальні функції кредиту: інтегративно-формуюча, взаємодопомоги та духовна. Сутність інтегративно-формуючої полягає в тому, що «чим розвиненіше фінансове кредитування, тим розгалуженіші взаємозв'язки між членами суспільства, тим більшою мірою воно є єдиним і монолітним. <...> в умовах політичної свободи, плюралізму думок і демократичного вибору основною інтегруючою силою стають нормовані грошові відносини». Не менш важливою є функція взаємодопомоги. О. Євтух зазначає, що людині притаманне бажання допомогти, надати благо іншій. Саме в цьому полягає сутність цієї функції. Духовна функція полягає в розробці духовних засад задля впровадження довірчо-відповідальних відносин [3, с. 48]. Отже, кредит виконує як економічні, так і соціальні функції.

У нашій роботі ми будемо розглядати кредитну поведінку як одну з типів фінансової поведінки. Своєю чергою фінансова поведінка в широкому розумінні – це поведінка населення, яка пов'язана з отриманням та витратою грошових коштів.

Т. Кізіма зазначає «що фінансова поведінка – це передусім якісна характеристика дій економічних суб'єктів. Вона знаходить свій прояв у ціннісних орієнтаціях та відповідних стандартах споживання, характері прийняття фінансових рішень, рівні активності на фінансовому ринку та застосовуваному при цьому наборі фінансових інструментів, рівні довіри до діяльності вітчизняних фінансових інституцій, а також ставленні до фінансової інформації, ризиків і гарантій фінансової безпеки» [4, с. 21]. Тобто під фінансовою поведінкою слід розуміти таку поведінку, що є якісною характеристикою дій суб'єктів, яка виражається в ціннісних орієнтаціях, прийнятті конкретних фінансових рішень та певного ступеня довіри до фінансових інститутів.

О. Шаманська під кредитною поведінкою розуміє діяльність, що спрямована на запозичення коштів для реалізації своїх потреб та є однією з видів фінансової поведінки [5, с. 94].

Схожою є позиція В. Леонова, який зазначає: «Під кредитною поведінкою розуміється діяльність із тимчасового залучення чужих грошей для розв'язання своїх фінансових завдань. Це може бути не лише оформлення в кредитній установі грошової позики під певний відсоток, а й отримання грошей під заставу певного майна в ломбарді або позичання певної суми у своїх рідних чи знайомих» [6, с. 68].

Д. Стребков розглядає під кредитною поведінкою діяльність індивіда чи домогосподарства, в процесі якого відбувається запозичення грошових коштів з подальшим їх поверненням [7, с. 110]. Отже, під кредитною поведінкою слід розуміти діяльність позичальника із отримання коштів на основі принципів кредитування (зворотності, терміновості, платності).

В. Кривошеева визначила ряд чинників, які впливають на формування кредитної поведінки, а саме: економічні, демографічні, психологічні, соціальні, інституційні. Під економічними розуміється розширення ринку послуг кредитування, доступність кредиту, зростання потреб населення. Демографічний чинник включає сімейний стан, вік, діти, стан здоров'я. Психологічний реалізується в ставленні до кредиту та ціннісних орієнтаціях позичальника, рівні кредитної культури, виконання зобов'язань тощо. Варто зазначити, що має вплив на кредитну поведінку освіта та соціальний статус. Важливим моментом є стан розвитку кредитування на даному етапі розвитку суспільства [8, с. 119–120].

М. Іващенко акцентує увагу на наступних факторах впливу на кредитну поведінку, а саме: соціальному схваленні боргів (підтримка кредитів та кредитної поведінки), економічній соціалізації (моделі поведінки копіюються наступними поколіннями), соціальне порівняння (звертання уваги на більш заможні верстви населення і намагання «жити не гірше від інших») [9, с. 49].

А. Дикий виділяє наступні фактори, що впливають на відношення людей до отримання коштів в борг, а саме: вік, освіта, професія, самооцінка матеріального стану, рівень доходу сім'ї [10, с. 106–107].

Під час розгляду кредитної поведінки актуалізується питання відношення до кредиту споживачами кредитних послуг. Так, Д. Стребков визначає основні моделі відношення до боргу та кредиту:

- 1) люди, які схильні до заощаджень та які намагаються розраховувати тільки на власні сили;
- 2) люди, які схильні користуватись неформальними кредитами (позики в друзів, родичів); люди, які схильні користуватись банківськими кредитами;
- 3) люди, які не потребують додаткових фінансових коштів [11, с. 55–56].

Ю. Мужичкова класифікує споживачів кредитних послуг за поведінковими характеристиками, а саме:

- 1) активні споживачі – люди, які активно користуються кредитами, обізнані у всіх кредитних програмах та пропозиціях;
- 2) консервативні споживачі – користуються кредитом тільки в крайніх випадках;
- 3) кредитомани – не можуть контролювати свою поведінку, не виконують свої зобов'язання, беруть нові, не повернувши попередні кредити [12, с. 38]. Особливу варто звернути увагу саме на цю категорію населення, адже в подальшому така поведінка може призвести до кредитної заборгованості та накопичення боргів.

Ряд авторів зазначають, що найчастіше в категорію боржників потрапляють малозабезпечені категорії населення, які орендують житло та не працюють [13].

А. Дьомін., О. Кіреєва., Е. Педанова зазначають, що матеріальний стан, освіта, робота впливають на поведінку в ситуації заборгованості та спонукають до двох протилежних типів поведінки, а саме відкладання вирішення проблеми та пошук продуктивних варіантів вирішення проблеми. Відповідно, виділяють чотири групи боржників:

- 1) раціонально думаючі боржники, зосереджені на проблемно-орієнтованому способі вирішення труднощів;
- 2) заручники життєвих обставин;
- 3) обережні боржники з обмеженими можливостями для подолання кредитної заборгованості;
- 4) гедоністи, що використовують суперечливий набір дій з подолання заборгованості [14, с. 91].

Варто зазначити, що на прояви проблемної заборгованості впливають показники фінансової грамотності та самоконтроль споживачів кредитних послуг. Споживачі кредитних послуг з проблемами самоконтролю більш схильні до надмірної заборгованості: такі споживачі більше використовують кредит [15, 16].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Отже, сьогодні питання кредиту та кредитної поведінки варто досліджувати не тільки з економічної точки зору, а й враховувати соціальні аспекти. Кредиту притаманні не тільки економічні, а й соціальні характеристики. Кредит впливає безпосередньо на соціально-економічний стан суспільства, адже запорука успішності суспільства – це здорова економіка, і показником цього має бути розвинена кредитна система.

На формування кредитної поведінки впливають економічні, демографічні, психологічні, соціальні, інституційні фактори, соціальне схвалення боргів, економічна соціалізація, соціальне порівняння.

Тенденції поширення надмірного використання кредиту можуть призвести до ряду негативних наслідків, зокрема, збільшення кількості проблемної заборгованості. Причинами можуть стати постійний ріст пропозицій отримання кредиту на вигідних умовах, низька фінансова грамотність споживачів кредитних послуг. Проблема кредитна заборгованість – становище, коли позичальник, переоцінивши свої можливості, не має змоги повернути кредит. Якщо вже виникла така ситуація, варто вирішувати проблему комплексно, застосовуючи ряд заходів, а саме: реструктуризація кредиту, надання кредитних канікул тощо. Варто звернути увагу на підвищення кваліфікації працівників установ, які надають кредити задля більш швидкого вирішення проблем, які можуть виникнути в подальшому.

Даний напрям потребує подальшого дослідження, а саме визначення причин формування проблемної заборгованості та шляхів мінімізації проблемних ситуацій з поверненням боргу.

Література:

1. Сидоренко В. Кредит сутність, функції та форми прояву. *Світ фінансів*. 2009. № 3 (20). С. 24–30.
2. Андрущенко Г.І. Кредитні відносини у структурі фонду життєвих засобів : дис. канд. соц. наук : 22.00.03. Кривий Ріг, 2009. 332 с.
3. Євтух О. Кредит як соціально-економічне явище. *Вісник НБУ*. 2006. № 4. С. 44–49.
4. Кізима Т. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу. *Світ фінансів*. 2011. № 4. С. 19–26.
5. Шаманська О.С. Сучасні мотиви та тенденції реалізації кредитної поведінки домогосподарств в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2013. № 22. С. 94–96.
6. Леонов В.В. Мотиваційні чинники фінансової поведінки населення України : емпіричний аналіз. *Український соціум*. 2007. № 3. С. 63–76.
7. Стребков Д.В. Основные типы и факторы кредитного поведения населения в современной России. *Вопросы экономики*. 2004. № 2. С. 109–128.
8. Кривошеева В.В. Сутність та складові кредитної поведінки фізичних осіб. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 4 (1). С. 119–122.
9. Іващенко М.В. Поведінкові аспекти інституційної динаміки кредитного ринку України. *Вісник університету банківської справи Національного банку України*. 2012. № 1. С. 49–55.
10. Дикий А.А. Долговое поведение населения в контексте социологического анализа. *Аспирантский вестник Поволжья*. № 5–6, 2010. С. 103–108.
11. Стребков Д.В. Модели кредитного поведения и факторы, определяющие их выбор. *Социологические исследования*, № 3, Март 2007. С. 52–62.
12. Мужичкова Ю.Е. Психология обыденных представлений о долгах и кредитах. *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета* № 4(20)/2015, С. 37–44.
13. Avril J. Mewse, Stephen E.G. Lea, Wendy Wrapson. First steps out of debt: Attitudes and social identity as predictors of contact by debtors with creditors. *Journal of Economic Psychology*. № 31. 2010. P. 1021–1034
14. Дёмин А.Н., Киреева О.В., Педанова Е.Ю. Отношение должников к кредитам. *Социологические исследования*. 2018. № 11. С. 85–94.
15. John Gathergood. Self-control, financial literacy and consumer over-indebtedness. *Journal of Economic Psychology*. № 33. 2012. P. 590–602.
16. John Gathergood, Jörg Weber. Self-control, financial literacy & the co-holding puzzle. *Journal of Economic Behavior & Organization* № 107. 2014. P. 455–469.